

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА
ДО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРАВА ЄВРОПИ:
ЄВРООРІЄНТОВАНА ШКОЛА
ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ
НА ТЛІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7
В 42

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» 24 вересня 2025 року (протокол № 2)*

Рецензенти:

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету;

Гринько С. Д. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

В 42 **Від римського права до інтеграційного права Європи: євроорієнтована школа порівняльної цивілістики на тлі гібридної війни : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 660 с.**
ISBN 978-617-8763-01-5

Колективна монографія є комплексним дослідженням еволюції приватного права – від римської традиції до сучасних європейських моделей у контексті гібридної війни проти України.

У книзі поєднані: дослідження методологічних засад порівняльної цивілістики; аналіз римського приватного права як основи європейської правової цивілізації; вивчення впливу гібридної війни на приватноправові інститути; компаративістські студії у сфері сімейного, договірної, спадкового, банківського та цифрового права; розгляд нових викликів, пов'язаних із цифровізацією та трансформацією правосвідомості.

Монографія адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком приватного права в умовах європейської інтеграції та гібридної війни.

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7

ISBN 978-617-8763-01-5

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
ВСТУП.	7

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ

Розділ 1. Від вивчення рецепції Римського приватного права до теорії адаптації європейських правових систем: Одеська школа порівняльної цивілістики (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	9
Розділ 2. Методологічні імперативи порівняльної цивілістики під час гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	39
Розділ 3. Римське приватне право як підґрунтя права ЄС (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	77
Розділ 4. Глобалізація, глокалізація і дихотомія «приватне право-публічне право» через призму гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	119
Розділ 5. Приватне право у відкритому суспільстві в аномальних умовах (Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова)	150
Розділ 6. Еволюція суб'єктів права та розвиток представництва: від часів римського приватного права до сьогодення (Ірина Бабич)	179

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Розділ 7. Російсько-українська гібридна війна: юридичний фронт (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	210
Розділ 8. Розвиток цивільного законодавства в умовах гібридної війни: модернізація, рецепція, трансплантація. Досвід і перспективи (Богдан Фасій)	239
Розділ 9. Волонтерська діяльність в умовах гібридної війни (Юлія Кривенко)	272
Розділ 10. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері цивільно-військового співробітництва Збройних сил України (Микола Павленко)	288
Розділ 11. Проблеми, що виникають у зв'язку зі смертю військовослужбовця ЗСУ, під час дії воєнного стану (Валерій Герсак)	309
Розділ 12. Проблеми інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення в умовах гібридної війни (Юлія Цал-Цалко)	327

Розділ 10

ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

DOI

Микола Павленко
доктор філософії (081 Право)

У країнах Північноатлантичного альянсу збройні сили учасників, особливо в ході виконання завдань, залежні від готовності цивільного сектору забезпечити військову підтримку: у сфері транспорту, зв'язку, енергетики та продовольчих поставок (їжа чи вода).

Наприклад, за рахунок комерційної складової забезпечується до 90 відсотків транспортних перевезень, 70 відсотків супутникового та 90 відсотків підводного оптико-волоконного кабельного зв'язку.

У середньому до 75 відсотків забезпечення, що отримує військовий контингент з боку країни, на території якої проводиться військова операція, надходить від цивільного сектору.¹

Історично склалось, що армії, перебуваючи на території противника, використовували ресурси природи, економіки та місцевого населення. Останніх – як заручників, дешевої робочої сили або мобілізаційного ресурсу.

Однак необхідність захисту інтересів держави та поповнення запасів зумовлювало необхідність залучення цих ресурсів і арміями, які діють на території своїх держав, при цьому не лише на воєнний час, але і в мирний період.²

¹ Верещак О. О. Військово-цивільне співробітництво та національна стійкість: досвід НАТО. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 153-154.

² Минько О. В. Теоретико-методичні засади формування системи цивільно-військового співробітництва у формуваннях Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2020. № 2 (73). С. 74.

На українських землях, починаючи від доби козацтва до періоду завершення Другої світової війни, історія взаємовідносин збройних сил та цивільного населення хоча й має унікальні особливості в кожному періоді, проте всі вони наділені спільною рисою – залежністю військ від матеріальних ресурсів цивільного середовища, що, у свою чергу, могло мати наслідком як поширення договірних відносин та намагання військового командування впорядкувати систему тилового забезпечення, так і примус або військове свавілля.

За часів незалежності України, активний розвиток цивільно-військового співробітництва розпочався із запровадженням антитерористичної операції на сході України.¹

В свою чергу, відмічається відмінність поглядів українських науковців на те, чим саме є цивільно-військове співробітництво, що пов'язується як з можливістю його вивчення крізь призму різних галузей права, так і з нелінійним розвитком цього інституту, що дозволяє акцентувати увагу в наукових дослідженнях на різних аспектах практичної діяльності: питаннях гуманітарного характеру та координації зусиль з органами державної влади, підготовки цивільних осіб до військової служби, участі військових частин у цивільних правовідносинах або їх господарської діяльності тощо.

Надалі пропонується розглядати цивільно-військове співробітництво як «комплекс заходів Збройних Сил України та інших складових сил оборони щодо координації та взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, які не входять до складу сил оборони, з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора», що дозволить, зокрема, окреслити коло суб'єктів цивільних правовідносин, які впливають з цивільно-військового співробітництва, а саме: органи державної влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи (які не входять до складу сил оборони) з одного боку, та Збройні Сили України, інші складові сил оборони України – з іншого.

¹ Руснак Ю. Окремі питання правового регулювання становлення та розвитку цивільно-військового співробітництва у 2014–2022 рр. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського*. 2024. С. 67–73. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/67-73>

В свою чергу, досить різноманітними та неоднорідними є цивільні правовідносини, що матимуть місце у ході цивільно-військового співробітництва.

Наприклад, військовим частинам Збройних Сил України (відповідно до умов спеціального порядку) дозволяється здійснювати не-прибуткову господарську діяльність відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України переліку, який наразі налічує 147 найменувань.¹

Окремими прикладами такої діяльності можна навести:

- допоміжне обслуговування наземного транспорту (КВЕД 52.21) – для центрів автотехнічного забезпечення;
- складське господарство (КВЕД 52.10) – для квартирно-експлуатаційних частин (установ);
- функціонування театральних та концертних залів (КВЕД 90.04) – для військово-музичних центрів;
- вища освіта (КВЕД 85.42) – для вищих військових навчальних закладів тощо.

Вбачається, що усі види власних надходжень військових частин співвідносяться з відповідними цивільними правовідносинами.

Зокрема, бюджетні надходження від сплати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю співвідносяться з положеннями Цивільного кодексу України щодо договорів про надання послуг.

Надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності включає в себе ряд різнорідних відносин, пов'язаних з додатковою (господарською) діяльністю військових частин, пов'язаних, наприклад, з договорами перевезення та зберігання (для виду надходжень «транспортне оброблення вантажів та складське господарство»), надання послуг (для виду надходжень «постачання пари, гарячої води та кондиційованого повітря, забір, очищення та постачання води»), перевезення (для виду надходжень «авіаційні перевезення»), оренди (для виду надходжень «діяльність гуртожитків, готелів, інших засобів тимчасового розміщування (проживання)») тощо.

¹ Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: Постанова Каб. Міністрів України від 25.07.2000 № 1171: станом на 19 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2000-p#Text>

Надходження, пов'язані зі справлянням плати за оренду нерухомого та рухомого майна, співвідносяться з відповідними правовідносинами щодо найму (оренди).

Реалізація у встановленому порядку майна (крім нерухомого майна), зі свого боку, є підставою для виникнення правовідносин купівлі-продажу.

Одночасно мають місце і позадоговірні відносини, зокрема щодо відшкодування шкоди (для виду надходжень «кошти, отримані за рахунок відшкодування винними особами матеріальних збитків, завданих державі втратою, псуванням, знищенням, нестачею, розкраданням, незаконними витратами майнових цінностей, втратою чи знеціненням грошових документів, нестачею, розкраданням, понаднормативними втратами дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів та інших валютних цінностей»), дарування (щодо виду надходжень «благодійні внески, гранти та дарунки») тощо.

Разом із тим, окремі види договірних правовідносин, учасниками яких є військові частини (установи) Збройних Сил України, мають свої особливості.

До прикладу, лише за умови відсутності шкоди бойовій та мобілізаційній готовності військовим частинам, закладам, установам та організаціям Збройних Сил України дозволяється передавати «закріплене за ними рухоме та нерухоме військове майно в оренду юридичним і фізичним особам» відповідно до встановленого Кабінетом Міністрів України порядку та виключно на конкурсній основі, укладаючи відповідні договори оренди.¹

Залишається в чинному Законі України «Про використання земель оборони» норма, яка наділяє військові частини правом надання дозволу фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування (за погодженням з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади, і в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України).²

¹ Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1076-XIV: станом на 15 серп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14#Text>

² Про використання земель оборони: Закон України від 27.11.2003 № 1345-IV: станом на 8 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text>

Проте, військовим частинам та фізичним і юридичним особам не вдасться (у законний спосіб) реалізувати таке право на практиці не лише через очевидну архаїчність, але й внаслідок неможливості практичного втілення зазначеної процедури у зв'язку з відсутністю затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку отримання такого дозволу.

Певну специфіку мають договірні відносини оренди житла між командирами військових частин (орендарями) та приватними особами (орендодавцями), направлені на забезпечення житлом військовослужбовців, які виконують бойові (спеціальні) завдання у районах ведення бойових (спеціальних) дій.

Такі особливості випливають з положень Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями.¹

Зокрема, обов'язковою підставою для можливості укладення аналізованого договору є належність військовослужбовця до військової частини, яка розташована безпосередньо в районах ведення бойових дій.

Вказаний договір, що укладається в письмовій формі, обов'язково погоджується з КЕУ, КЕВ (КЕЧ) району, в зоні відповідальності яких ведуться бойові дії.

Крім цього, окремими особливостями наділені цивільні правовідносини, що пов'язані із закупівлею товарів та послуг, пов'язаних із похованням (кремацією) померлих (загиблих) військовослужбовців або їх останків.

Договори про закупівлю предметів ритуальної належності та послуг із транспортування тіл не є самостійними видами цивільно-правових договорів, а лише різновидами договорів купівлі-продажу та договору перевезення, які характеризуються особливим предметом (ритуальні товари та послуги з транспортування тіл (останків) загиблих військовослужбовців відповідно) та однією зі сторін цих договорів, якою виступають військова частина або районний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП).

¹ Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями: Наказ М-ва оборони України від 31.07.2018 № 380: станом на 25 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1020-18#Text>

Крім того, між військовими частинами (організаціями, установами) Збройних Сил України та фізичними особами можуть виникати не лише договірні, але й недоговірні зобов'язання.

Наприклад, незважаючи на те, що на те, що на перший погляд може здаватись сумнівним можливість виникнення недоговірних відносин щодо публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу між Збройними Силами України та фізичними особами, проте така форма взаємовідносин може мати місце на практиці.

Зокрема, за повідомленням Генерального штабу Збройних Сил України державний концерн «Укроборонпром» пропонує винагороду за викрадену бойову авіаційну техніку окупантів, про що також зазначали представники влади та медіа. Тому, оскільки додаткові публічні повідомлення щодо припинення виконання вказаного завдання відсутні, то з огляду на триваючий режим правового режиму воєнного стану вбачається, що пропозиція не втратила своєї актуальності.¹

Варто зауважити, державний концерн «Укроборонпром» (наразі – акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість») не є установою Збройних Сил України. Разом із тим, не вбачається істотних перепон щодо можливості публічної обіцянки винагороди із завданням аналогічного змісту організаційними структурами Збройних Сил України.

Також між Збройними Силами України та фізичними особами можуть виникати відносини, пов'язані з публічною обіцянкою винагороди за результатами конкурсу.

Так, у квітні 2024 року службою зв'язків з громадськістю Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил України оголошено конкурс серед представників медіа на кращі журналістські роботи «Війна в об'єктиві» та затверджено відповідне положення про порядок його організації та проведення.²

Щодо такого виду недоговірних зобов'язань, що виникають унаслідок односторонньої волі їх учасників, як вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, вбачається, що такі відносини

¹ Допис користувача Генеральний штаб ЗСУ / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. Facebook – Anmelden oder Registrieren. URL: <https://www.facebook.com/share/p/19jTkTQMqn/>

² Оголошено конкурс на кращі журналістські роботи «Війна в об'єктиві». *Збройні Сили України*. URL: <https://www.zsu.gov.ua/news/ogolosheno-konkurs-na-krashhi-zhurnalistski-roboty-vijna-v-obyektyvi>

також мають місце, особливо під час повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України.

Так, статтею 1158 Цивільного кодексу України визначено: «Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невідповідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення».

Незважаючи на те, що в публічному просторі не міститься прямих згадок про події, коли Збройними Силами України вчинялись такі дії щодо майна фізичних осіб, як і навпаки, коли б цивільні особи вчиняли дії, спрямовані на попередження, усунення або зменшення негативних наслідків для військового майна, на нашу думку, вказані випадки однозначно можуть мати місце.

З аналогічних підстав вбачається за можливе й існування між Збройними Силами України та фізичними особами зобов'язань, що виникають у зв'язку із рятуванням військового майна.

Наступною категорією цивільних правовідносин, що виникають у сфері цивільно-військового співробітництва, є такі, учасниками яких є Збройні Сили України та громадські об'єднання, організації.

Рівень розвитку цих правовідносин може слугувати мірилом ефективності взаємодії військової організації держави з громадянським суспільством.

Загалом, військовими організаційними структурами ще з періоду початку проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей налагоджено тісну співпрацю як з волонтерськими організаціями України, так і міжнародними організаціями, як «Лікарі без кордонів», «Данська рада у справах біженців», «Данська рада з питань розмінування», департаментами Організації Об'єднаних Націй, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста тощо.¹

Науковці Національної академії Національної гвардії України зазначають, що робота з волонтерськими організаціями може проводитись у двох напрямках: отримання допомоги для військ та координація з отримання та сприяння в розподілі гуманітар-

¹ Звіт про науково-дослідну роботу Розробка проекту Настанови з цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України «ЦВС-СХІД» (заклучний). Київ: Нац. ун-т оборони України ім. Ів. Чернях., 2017. С. 28.

ної допомоги населенню в постраждалих від збройної агресії районах.¹

Разом із тим, у наданні волонтерської допомоги Збройним Силам України є окремі особливості.

Так, Законом України «Про волонтерську діяльність» визначено обмеження щодо взаємодії зі Збройними Силами України: заборонено брати участь у наданні останнім волонтерської допомоги волонтерами, що не досягли 18-річного віку, а також така допомога не може надаватись індивідуально.²

Крім того за наявності бажання військових частин (установ) Збройних Сил України, що є отримувачами волонтерської допомоги, в обов'язковому порядку укладається договір про надання волонтерської допомоги.

Такий договір укладається в письмовій формі та має містити опис волонтерської допомоги (завдання), період провадження волонтерської допомоги, права та обов'язки сторін та відповідальність за заподіяння збитків.³

Доцільно запропонувати наступне тлумачення змісту договору про надання волонтерської допомоги Збройним Силам України: «За договором про надання волонтерської допомоги організація (установа), що залучає до своєї діяльності волонтерів, або фізична особа, що є волонтером, зобов'язується за завданням військової частини, військового навчального закладу, установи або організації Збройних Сил України безоплатно надати послуги (виконати роботи) у визначений період».

Варто зазначити, що громадські об'єднання, як і інші волонтерські організації, що створюються в різних організаційно-правових формах, мають право залучати до волонтерів для надання волонтерської допомоги за умови наявності ознаки неприбутковості та внесення до Реєстру неприбуткових установ та організацій, що впливає з частини першої статті 5 Закону України «Про волонтерську діяльність».

¹ Кайдалов Р. О., Бондаренко О. Г., Павлов Д. М. Короткий аналіз діяльності з цивільно-військового співробітництва на сучасному етапі збройної агресії проти України. *Честь і закон*. 2022. № 3 (82). С. 25.

² Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: дис. ... д-ра юрид. наук: 342.951. Київ, С. 164.

³ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

Поряд із тим на практиці останні переважно реєструються у формі благодійних організацій.

Разом із волонтерською діяльністю, в українському правовому полі вживаються терміни «благодійна діяльність», «гуманітарна допомога», які не є тотожними, але в той же час не мають і чіткого розмежування з погляду предмета правового регулювання.¹

В свою чергу, частиною сьомою статті 2 Закону України «Про оборону України» визначено, що «фінансування потреб національної оборони держави може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України».²

Порядок фінансового забезпечення потреб національної оборони держави, мобілізаційної підготовки, заходів з мобілізації та Збройних Сил за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 року № 339.

Виходячи з аналізу змісту цього Порядку, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації Збройних Сил здійснюють збирання благодійних пожертв відповідно до вимог Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Водночас Міністерство оборони України для організації збирання благодійних пожертв від фізичних та юридичних осіб (резидентів та нерезидентів) може залучати благодійні організації шляхом укладання договору про співробітництво.³

Тож вбачається наявність обмежень у можливості військових частин (установ, організацій) Збройних Сил України залучати благодійні організації шляхом укладання договору про співробітництво.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 року № 451 затверджений Порядок здійснення публічного збору бла-

¹ Дробіна І. О. Правове забезпечення надання волонтерської допомоги Збройним Силам України: дис. ... д-ра філософії в галузі права: 081. Київ, 2025. С. 74-81.

² Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII: станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

³ Про затвердження Порядку фінансового забезпечення потреб національної оборони держави, мобілізаційної підготовки, заходів з мобілізації та Збройних Сил за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб: Постанова Каб. Міністрів України від 27.05.2015 № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-2015-п#Text>.

годійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України.

Відповідно до положень пунктів 2, 3 цього порядку, публічний збір благодійних пожертв може здійснюватися трьома способами:

- особами, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв від імені благодійної організації або на користь благодійної організації від власного імені (через благодійні організації) – на підставі нотаріально посвідченої довіреності керівника благодійної організації або на підставі укладеного з нею договору про благодійну діяльність;
- особами, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв від імені або на користь Міноборони – на підставі договору про благодійну діяльність, укладеного з Міноборони з подальшим перерахунком зібраних грошових коштів на спеціальні реєстраційні рахунки Міноборони;
- уповноваженими посадовими особами Міноборони з використанням засобів масової інформації.¹

Тоді військові частини (установи, організації) Збройних Сил України публічний збір благодійних пожертв відповідно до вимог здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України можуть здійснювати лише шляхом залучення благодійних організацій.

Наступним суміжним терміном з питань надання допомоги, який використовується в чинному законодавстві, є «гуманітарна допомога», що визначається як ««цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяж-

¹ Про затвердження Порядку здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України: Постанова Каб. Міністрів України від 30.06.2015 № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2015-п#Text>

кою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту».¹

Щодо отримання (надання) гуманітарної допомоги Збройними Силами України можуть виникати різні за змістом види правовідносин:

для надання безоплатної допомоги у грошовій або натуральній формі, безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань – відносини пожертви (оскільки, на відміну від загальних положень про договір дарування, така гуманітарна допомога має визначену мету – підготовку до збройного захисту держави та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту);

для допомоги у вигляді виконання робіт, надання послуг – відносини безоплатного надання послуг (виконання робіт) відповідно.

Тож законодавство України визначає благодійну, волонтерську та гуманітарну допомогу як три окремі види допомоги, в кожній з яких є свої особливості правового регулювання, зокрема вимоги щодо суб'єктного складу, механізму надання або отримання таких видів допомоги тощо.

На думку окремих авторів, взаємодія волонтерів із підрозділами Збройних Сил України не обмежується виключно випадками надання допомоги останнім, оскільки, наприклад, надання допомоги постраждалому цивільному населенню в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей потребує співпраці зі Збройними Силами України в питаннях перетину контрольно-пропускних пунктів, збройного захисту у випадку загострення обстановки.²

З урахуванням досвіду збройної агресії російської федерації проти України після 24 лютого 2022 року, така співпраця волонтерських організацій, що мають на меті надання допомоги цивільному населенню в районах ведення бойових (спеціальних) дій, може включати в себе також питання нотифікацій підрозділів Збройних сил України про заплановані заходи, погодження маршрутів пересування, отримання інформації про стан цивільного населення тих чи інших на-

¹ Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV: станом на 7 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

² Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: дис. ... д-ра юрид. наук: 342.951. Київ, 2016. С. 168-169.

селених пунктів, інформування щодо загроз безпекового характеру, також повітряної обстановки тощо.

Крім цього, з початком антитерористичної операції з'явилась така форма надання волонтерської допомоги як здійснення громадськими об'єднаннями евакуації тіл (останків) загиблих військовослужбовців Збройних Сил України та цивільних осіб, що здійснювалась в межах гуманітарного проєкту «Евакуація 200», наразі реформованого в гуманітарний проєкт «На щиті».¹

В межах заходів, що проводились спільно зі Збройними Силами України, у період з 2014 по 2016 рік знайдено та евакуйовано 675 тіл і останків загиблих осіб не тільки з підконтрольних територій Донецької та Луганської областей, але й з тимчасово окупованих територій.²

За іншими даними у майже аналогічний період евакуйовано 1050 тіл лише з числа військовослужбовців Збройних Сил України, правоохоронних органів та інших військових формувань, 358 з яких – у 2016 році (з них 227 з тимчасово непідконтрольної території).³

Сучасні реалії визначають і такий напрям взаємодії Збройних Сил України з неурядовими організаціями (громадськими об'єднаннями) як спільна участь у заходах протимінної діяльності.

Так, станом на вересень 2025 року з 48 операторів протимінної діяльності, які пройшли сертифікацію в Центрі протимінної діяльності:

5 – складають громадські об'єднання у формі громадських організацій;

10 – складають благодійні організації;

4 – представництва міжнародних (неурядових) організацій;

16 – інші юридичні особи приватного права та їх представництва або структурні підрозділи;

13 – організації та установи сил безпеки і оборони.⁴

Всього до робіт з гуманітарного розмінування на 05 вересня 2025 року залучено 2697 осіб та 337 груп з розмінування.

¹ Кайдалов Р. О., Бондаренко О. Г., Павлов Д. М. Короткий аналіз діяльності з цивільно-військового співробітництва на сучасному етапі збройної агресії проти України. *Чесць і закон*. 2022. № 3 (82). С. 25.

² Коротатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. С. 29.

³ Звіт про науково-дослідну роботу Розробка проєкту Настанови з цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України «ЦВС-СХІД» (заключний). М. А. Белов та ін. Київ: Нац. ун-т оборони України ім. Ів. Чернях., 2017. С. 29.

⁴ Сертифікація операторів ПМД | Центр протимінної діяльності. Центр протимінної діяльності. URL: <https://ua-nmac.org/uk/about/activities/certification/>

За обсягом найрезультативнішою серед недержавних організацій та установ є Представництво Хало Траст в Україні, фахівці якого передали 698,96 гектар або 194 ділянки та знайшли 18 тис. 340 вибухонебезпечних предметів, що дозволяє цій організації займати 4-те місце серед усіх операторів протимінної діяльності.¹

Наведені дані свідчать про вагомий роль недержавних організацій у здійсненні заходів гуманітарного розмінування (протимінної діяльності) в Україні, які в сумі складають майже 40 відсотків від усієї кількості операторів протимінної діяльності.

Нарешті, зазначимо про правовідносини між Збройними Силами України та органами державної влади та місцевого самоврядування.

В умовах правового режиму воєнного стану постає необхідність належного функціонування та перебудови на військові рейки системи органів публічної влади.

За однією з точок зору, ключовими завданнями останніх постає створення рад оборони та сприяння військовому командуванню в забезпеченні вимог правового режиму воєнного стану.²

Також варто відмітити провідну роль публічно-правового регулювання взаємовідносин військового командування та органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, пов'язаних із запровадженням та здійсненням заходів правового режиму воєнного стану.

Окремі автори, досліджуючи безпосередні напрями здійснення окресленої взаємодії, зазначають про заходи, пов'язані з підтримкою Збройних Сил України у формі робіт, послуг і матеріальних засобів, в межах чого пропонують здійснити «розробку єдиного меморандуму (договору) про порозуміння між командуваннями військових формувань та цивільними місцевими органами влади, де повинен бути досягнутий весь сектор логістичних питань та відносин, як з військової сторони, так і з цивільної».³

¹ Хід робіт з розмінування | Центр протимінної діяльності. Центр протимінної діяльності. URL: <https://ua-nmac.org/uk/statistics/>

² Тарасенко Т. М. Організаційно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: можливості та обмеження. *Дніпровський науковий часопис публічного управління психології права*. 2022. № 4. С. 51-58.

³ Звіт про науково-дослідну роботу Розробка проекту Настанови з цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України «ЦВС-СХІД» (заклучний) / М. А. Белов та ін. ; Наук. керівник В. В. Хміль ; Відп. викон. І. А. Рудніцький. Київ: Нац. ун-т оборони України ім. Ів. Чернях., 2017. С. 67, 129.

Разом з тим, за результатами аналізу відкритих джерел відмічаємо наявність окремих меморандумів, укладених між військовими частинами (установами) та органами державної влади або місцевого самоврядування, які мають наступні особливості:

- відсутність широкої практики їх укладання;
- відсутність таких напрямів подальшої взаємодії як забезпечення матеріальних потреб військових частин Збройних Сил України
- та інших формувань.

Саме тому відзначаємо декларативну роль меморандумів, що укладаються між військовими частинами (установами) та органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, що, прогнозовано, не дозволяє розглядати вказаний вид правовідносин як такий, що спрямований на покращення матеріального забезпечення військових частин (установ).

Разом із тим, прогнозовано більш дієвим способом підтримки військ (сил) є надання останнім субвенцій з місцевих бюджетів або передача майна для задоволення визначених потреб.

Так, у період воєнного стану військові адміністрації населених пунктів, обласні, районні та Київська міська військові адміністрації «можуть приймати рішення про перерахування коштів з місцевого бюджету державному бюджету для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації та з метою відсічі збройної агресії російської федерації проти України і забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державної незалежності України, її територіальної цілісності, а сільські, селищні, міські голови територіальних громад, на території яких не ведуться бойові дії та не створено відповідні військові адміністрації, у період дії правового режиму воєнного стану «виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо передачі коштів із відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану».¹

Здійснення міжбюджетних трансфертів (субвенцій) місцевими бюджетами не вимагає ухвалювати додаткову програму та може

¹ Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Каб. Міністрів України від 11.03.2022 № 252: станом на 11 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text>

здійснюватися на підставі звернення командування Збройних Сил України.¹

Щодо проблемних питань взаємодії військових формувань та органів місцевого самоврядування під час дії правового режиму воєнного стану є невизначеність правового регулювання використання майна комунальної власності для потреб оборони, зокрема в частині балансоутримувачів фортифікаційних споруд.²

На наш погляд, найбільш ефективними способами використання земельних ділянок для потреб будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд є реквізиція земельних ділянок комунальної форми власності та встановлення земельних сервітутів, виходячи з наступного.

Відповідно до частини першої статті 321 Цивільного кодексу України, право власності є непорушним.

Частина друга вказаної статті визначає: «особа може бути позбавлена права власності або обмежена в його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом».

З положень частини 3 аналізованої статті, а також частини другої статті 353 Цивільного кодексу України випливає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з подальшим повним відшкодуванням його вартості з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом.

Згідно зі статтею 374 Цивільного кодексу України, суб'єктами права власності на земельну ділянку є фізичні, юридичні особи, держава, територіальні громади.

До підстав припинення права власності, відповідно до статті 346 Цивільного кодексу України, належать також примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону, а також реквізиція.

¹ Курепін В. М. Акумулявати додаткові ресурси на потреби фронту: право органів місцевого самоврядування на допомогу ЗСУ. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д-ра юрид. наук, проф., акад.-засн. НАПрНУ, першого Голови Конституц. Суду України Леоніда Петров. Юзък., м. Хмельницький, 17 трав. 2024 р. Хмельницький, 2024. С. 122–124.

² Наконечна Г. Я., Зінкевич В. К. Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану. *Історико-правовий часопис*. 2023. Т. 21. № 2. С. 43–48.

У той же час, частина перша статті 378 визначає, що «право власності особи на земельну ділянку може бути припинене за рішенням суду у випадках, встановлених законом».¹

Звертаючись до Земельного кодексу України розуміємо, що в ньому відображені лише окремі аспекти, пов'язані із фортифікаційною забудовою земельних ділянок для потреб оборони, зокрема:

- питання передачі земель вздовж лінії державного кордону військовим частинам Державної прикордонної служби України;
- виключення окремих земельних ділянок Державної прикордонної служби України, розташованих вздовж лінії державного кордону, зі складу земель лісогосподарського призначення;
- виключено заборонену на будівництво фортифікаційних споруд у прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах;
- визначено право власників, землекористувачів або інших заінтересованих осіб вимагати встановлення сервітуту у вигляді права на будівництво облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд;
- визначено, що в період дії правового режиму воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення чи скасування, не вимагається погодження Кабінету Міністрів України або Верховної Ради України у разі:
- вилучення, встановлення та зміни цільового призначення земельних ділянок державної та комунальної власності зі складу природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного, лісогосподарського призначення для фортифікаційних потреб;
- припинення права постійного користування земельними ділянками природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного призначення для фортифікаційних потреб.²

Для досліджуваного питання важливим є право заінтересованих осіб вимагати встановлення сервітуту у вигляді права на будівниц-

¹ Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

² Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III: станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

тво, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд.

Водночас Земельним кодексом України не визначено:

- порядок встановлення такого сервітуту (договором, законом або рішенням суду);
- відплатність (чи є такий сервітут обмежено платним чи безоплатним правом, що, на наш погляд, є більш логічним, тоді як частина третя статті 403 Цивільного кодексу України передбачає відплатний характер сервітуту, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду);
- строк (постійний чи строковий, як на період дії правового режиму воєнного стану та певний час після його припинення або закінчення).

Також частиною третьою статті 402 Цивільного кодексу України передбачено, що «в разі недосягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його умови, спір вирішується судом за позовом особи, яка вимагає встановлення сервітуту».

Варто зазначити, що на період воєнного стану в Україні оформлення документів на право користування земельними ділянками, отримання містобудівних умов та обмежень для будівництва фортифікаційних споруд не вимагається.¹

В свою чергу, належним правовим механізмом, який здатен забезпечити належне відчуження (вилучення) земельних ділянок для цілей облаштування на них інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, є примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Так, Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначені поняття примусового відчуження майна («позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та переходить у власність держави для потреб держави») та вилучення майна («позбавлення державних підприємств, державних некомерційних товариств, державних господарських об'єднань, інших суб'єктів го-

¹ Деякі питання підвищення обороноздатності держави на період воєнного стану в Україні: Постанова Каб. Міністрів України від 29.12.2023 № 1415: станом на 25 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2023-п#Text>

сподарювання державного сектору економіки права господарського відання, права оперативного управління індивідуально визначеним державним майном або права узупинення індивідуально визначеного державного майна з метою його передачі для потреб держави»).

Як примусове відчуження майна, так і його вилучення відповідно до цього Закону можливе лише під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Примусове відчуження майна здійснюється з повним відшкодуванням його вартості фізичним або юридичним особам (попередньої компенсації, або, за неможливості – наступної, за винятком окремих випадків), в той час як вилучення в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану – без такого.

Зазначеним Законом передбачені окремі особливості щодо передачі та примусового відчуження комунального майна, зокрема:

- можливості звернення військового командування з ініціативою про безоплатну передачу комунального майна в державну власність для задоволення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану;
- передача такого майна здійснюється за рішенням сільських, селищних, міських, районних у містах рад (щодо об'єктів права комунальної власності відповідних територіальних громад) або районних, обласних рад (щодо об'єктів права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають у управлінні районних, обласних рад).¹

Тоді як відчуження стосується майна приватної та комунальної власності, вилучення застосовується до майна державного сектору економіки. Суб'єкт прийняття рішення може бути різним, зокрема, якщо поза районами ведення бойових дій рішення військового командування потребує додаткового погодження, в місцевостях, де ведуться бойові дії, воно може прийматись самостійно, а у випадках, передбачених законом – виключно Головнокомандувачем Збройних Сил України чи навіть Радою національної безпеки й оборони.

Спрощений порядок відчуження може бути застосований для земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, що доз-

¹ Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI: станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

воляє військовому командуванню ініціювати безоплатну передачу такого майна в державну власність на рішення органу місцевого самоврядування.

Разом із тим, питання використання майна державної або комунальної форми власності Збройними Силами України не обмежується виключно потребами фортифікаційного обладнання земельних ділянок.

Зокрема в умовах загрози можливого знищення об'єктів підвищеної небезпеки, актуальним є питання залучення цивільної інфраструктури як державної, так і приватної форми власності з метою проведення деконтамінації (зnezараження) військ (сил), як, наприклад, станцій самообслуговування миття транспорту, спортивно-тренувальних баз, допоміжних приміщень виробництв тощо.¹

До того ж, завдяки залученню ресурсів цивільного сектору відбувається вирішення проблем лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України. Так, започаткування загальнодержавної системи екстремальної медицини, складовою якої є Збройні Сили України, бере початок з 1995 року. Воєнно-медичною доктриною України від 2018 року передбачено формування цілісної системи (єдиного медичного простору), що також передбачає надання екстреної медичної допомоги пораненим і хворим військовослужбовцям на територіях, прилеглих до районів бойових дій.²

Не менш важливим напрямом взаємодії є комплекс заходів, пов'язаних із наданням соціальних послуг із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей, що втілюється у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України в розпочатому з 2023 року експериментальному проєкті та реалізується за координації Міністерства соціальної політики.

Метою цього проєкту є «визначення змісту, обсягу, порядку надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослуж-

¹ Напрямки зростання можливостей частин та підрозділів Сил оборони України щодо зnezараження військ шляхом залучення ресурсних спроможностей місцевої інфраструктури / Г. Б. Гишко та ін. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2024. № 2(80). С. 19-24.

² Карамішев Д. В., Гордієнко Л. П., Литвиненко М. І. Цивільно-військова взаємодія у сфері організації лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. № 1 (60). Р. 6-26. URL: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-1-01>

бовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил (далі – соціальна послуга) шляхом запровадження договірної форми надання такої послуги, що сприятиме наданню психосоціальної підтримки військовослужбовцям та членам їх сімей, забезпеченню послідовності та доступності соціальних послуг, запобіганню виникненню складних життєвих обставин у військовослужбовців та членів їх сімей, забезпеченню раннього виявлення таких обставин, підвищенню ефективності роботи з подолання складних життєвих обставин та мінімізації їх наслідків».¹

Відзначаємо висхідну динаміку кількості учасників соціальних послуг, що приєднуються до експериментального проєкту: якщо у 2023 році за даними Фонду соціального страхування осіб із інвалідністю укладено 5 договорів з надавачами соціальних послуг в інтересах 4-х військових частин (дві угоди щодо військові частини А1619 та по одній для військових частин А4267, А7310, А7301), у 2024 році укладено вже 25 договорів, водночас станом на 2025 рік їх кількість складає 41.²

Загалом, запоруками ефективності надання соціально-психологічної підтримки військовослужбовцям є, зокрема, застосування комплексного та міжвідомчого підходу, що забезпечує взаємодію державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів та децентралізацію надання допомоги.³

Варто наголосити, що всі вищепереліченими видами правовідносин взаємодія Збройних Сил України та інших складових сил оборони з невійськовими суб'єктами не вичерпується.

Так, усі аспекти, які стосуються конкретних видів правовідносин, їх співвідношення між собою, особливо в умовах дії правового режи-

¹ Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил: Постанова Каб. Міністрів України від 03.10.2023 № 1050: станом на 20 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-п#Text>

² Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю – Соціальна послуга супроводу у військових частинах. Головна | Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. URL: <https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/realizaciya-pilotnih-proektiv-shchodo-zakupivli-socposlug/socposluga-suprovodu-u-vijskovih-chastinah>.

³ Кутков О., Сотніченко М. Аналіз стану та шляхів удосконалення соціально-психологічної підтримки військових та членів їх сімей (на засадах досвіду діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва). *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 2(10). URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-2\(10\)-730-741](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-2(10)-730-741) С. 740.

му воєнного стану, охопити неможливо, тому згадані вище положення надають загальну характеристику цивільних правовідносин, що виникають із цивільно-військового співробітництва (і є результатами раніше проведених наукових досліджень)¹, характеризують найбільш наочні та істотні із них, а також дозволяють сформулювати бачення такого типу правовідносини, які є викликами в умовах сьогодення.

Ключові слова: безпека, воєнний стан, договір, Збройні Сили України, збройний конфлікт, НАТО, об'єкти цивільних прав, оборона, цивільно-військове співробітництво.

¹ Павленко М. В. Правове регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України: дис. ... д-ра філософії в галузі права: 081. Одеса, 2025. 212 с.